

podobo mesta. Žal pa tudi ob tej priložnosti ugotavljamo, da se je mnogo starejšega fotografskega gradiva izgubilo in se še izgublja in smo zato želeli z razstavo opozoriti na pomen tovrstne kulturne dediščine, ki je še kako pomembna za poznavanje preteklosti našega mesta.

Prvi del razstave prikazuje enajst mestnih vedut z značilnimi pogledi na mesto z desnega brega Save, od srede 17. stoletja do druge svetovne vojne. Iz njih so dobro vidne spremembe posameznih mestnih predelov in mestne arhitekture. Začenjamo z najstarejšo, najbolj nazorno in celovito Merianovo upodobitvijo Kranja iz leta 1649, kjer je bakrorezec detajlno izrisal obrambno obzidje s stolpi in posamezne mestne predele. Sledita dve Valvasorjevi grafiki iz istega stoletja. V 18. stoletju je Marko Layer upodobil sv. Florjana, ki gasi požar v kranjskem predmestju, iz leta 1800 je značilna upodobitev mesta na diplomi cehovskega pomočnika. Slika Antona Hayneja iz leta 1844, sodi med znane upodobitve Kranja, na kateri je slikar podobo mesta ujel v širok kranjski okvir, kjer je ostalo mesto le še kompozicijska dominanta. V ospredju je tedaj še nepozidani breg ob desnem bregu Save, mestno obzidje je večji del že precej porušeno, obrambni stolpi so skoraj docela izginili. Samo dve leti mlajša je Wagnerjeva upodobitev mesta z lesenim mostom čez Savo in Majdičevim mlinom. Omenim naj še iz štirih delov sestavljeno fotografijo, ki sodi med najstarejše in fotografsko najbolj dognane upodobitve slovenskih mest in je nastala pred zgraditvijo gorenjske železnice v letih 1869-1870.

Razstavo nadaljujemo s prikazom spre-

memb posameznih mestnih predelov, najprej v starem obzidanem delu mesta. Poudarek smo namenili Mestnemu trgu, kjer je bilo središče gospodarskega, političnega, kulturnega in verskega življenja v Kranju. Kljub številnim spremembam, ki so na razstavi dobro ilustrirane, so ti mestni predeli v glavnem še ohranili prvotno podobo.

Izven obzidanega predela mesta, v tako imenovanem Kokrškem predmestju, je bil prvotno le kapucinski samostan s cerkvijo, zgrajen v letih 1640 – 1644, stara poštna postaja iz leta 1770 (po kateri je dobila ime znana gostilna in v času med obema vojnama hotel istega imena) ter od konca 18. stoletja kopališče na Malem kranjskem polju (danes Prešernov gaj), ko so prenehali pokopavati ob farni cerkvi. Ob koncu prejšnjega in v začetku našega stoletja so začeli počasi pozidavati območje današnje Koroške ceste in severnih mestnih predelov (med prvimi je zraslo poslopje kranjske gimnazije), kjer se je v novejšem času začelo razvijati novo mestno središče. Po drugi svetovni vojni se je mesto intenzivno širilo na to območje. Zato so porušili številne dotedanje objekte, za katere se nam je zdelo vredno, da jih na razstavi dokumentiramo, zlasti še, ker smo razpolagali s številnim fotografskim gradivom.

V posebnem poglavju predstavljamo na razstavi spremembe na Jelenovem klancu in v Savskem predmestju, kjer je zlasti po prvi svetovni vojni zrasla kranjska industrija. Razstavo zaključujemo s kronološkim prikazom gradnje mostov čez Savo.

Velik obisk razstave, ki bo odprta do konca meseca septembra, kaže zanimanje Kranjčanov za spreminjajočo se podobo mesta.

STARE ILUSTRIRANE KNJIGE IN GRAFIKA

**Mednarodna antikvarna
razstava v Zürichu (oktober 1989)**

BLAŽENKA FIRST

Posledica francoske revolucije – ki jo je lanskoletna dvestota obletnica ponovno izpostavila v vsej njeni aktualnosti – ni bila le proklamacija človekovih pravic, ampak tudi strahotno uničenje kulturnih dobrin vseh vrst. Njen vrtnec je v aktu razlastitve plemstva zajel neznanske količine ne le umetnin, temveč predmetov duhovne kulture sploh. Zaradi enostranske in barbarske absolutizacije zgolj materialne plati tovrstnih objektov, je šlo med drugim po zlu blizu 200 fontainebleaujskih stenskih preprog, stkanih po Raffaelovih, Dürerjevih in Cousinovih kartonih, saj je zavladalo prepričanje, da bi veljalo zlato v nitih tapiserij pametneje uporabiti. Isto utilitarno na-

ziranje je bilo usodno za 2–3 milijone knjig, katerih dragocene usnjene vezave so bile predelane v damske škorenjčke, nakupovalne torbe, pisarniške mape, senčnike za svetilke in kar je še podobnih koristnih reči. Prav knjiga je v večnem strahu posameznikov pred izgubo moči in dominacije, pridobljene z znanjem, še zlasti pa zaradi netolerance oz. strahu pred izgubo oblasti zaradi možnosti drugačnih idej in nazorov, pogosto končala v plamenih. Vselej v imenu višjih resnic in vrednot ter na najrazličnejših zemljepisnih koordinatah, pa naj bo to Aleksandrija, krščanska Evropa v boju s protestantizmom ali viharji vseh mogočih revolucij – in navsezadnje, mar nismo priče po-

dobnim prizorom še dandanašnji ob odpisih starih knjižnih fondov po naši domovini.

Kakorkoli že – vsem ujmam in preganjanju navkljub je tovrstnega blaga ostalo še precej in to je dokazala tudi svetovna razstava starih ilustriranih knjig in grafike v Zürichu. Kot simbolično je moč razumeti dejstvo, da si je za svojo domovino izbrala prav Švico – deželo, ki s kulturo mirnega sožitja postavlja zgled svojim sosedam. Z razstavo dobiva Zürich neko novo tradicijo, saj je postala v kratkem obdobju svojega obstoja široko akceptirana programska oznaka v mednarodnih terminskih koledarjih bibliofilov in ljubiteljev stare grafične umetnosti. Lani oktobra je tako že tretjič stala v pritličnih dvoranah Kunsthausa – najuglednejšega züriškega muzeja, v neposredni sosesčini pod isto streho postavljene retrospektive Salvadorja Dalija. Züriška razstava starih tiskov je tako mlajši pendant kölnskim in stuttgarskim Dnevom antikvariatov, hkrati pa so to edine tri prireditve s specializirano antikvarno ponudbo v Evropi.

Pod okriljem mednarodnih antikvarnih združenj Ligue internationale de la librairie ancienne in Vereinigung der Buchantiquare und Kupferstichhändler in der Schweiz so razstavljalci iz Evrope in Amerike razgrnili svoje zaklade pred očmi strokovne elite in navadnih smrtnikov, zlasti pa drug drugemu. Slovenija oz. Jugoslavija na razstavi ni sodelovala z zbirkami, pač pa s strokovnimi močmi (kustodinje iz Grafičnega kabineta Narodnega muzeja v Ljubljani).

Z ozirom na prodajni značaj razstave je bil gotovo nadvse smiseln izid razstavnega kataloga že precej časa pred otvoritvijo, saj je tako obiskovalec oziroma potencialni kupec lahko že prej spoznal okvirno vsebino in cene ponudbe. Muzealec pa je dobil vpogled v problematiko zbiralskega koncepta galerij in antikvariatov, ki je pokazal, da so zbiralcem po vsej priliki najbolj zanimive tematsko poenotene in kronološko uglašene zbirke. Odnos postavljalcev razstave do razstavnega objekta – tako v obravnavi eksponata samega kot v načinu postavitve – se je zrcalil v nenehnem prepletu in izmenjavi zdaj prodajnega zdaj muzeološkega vidika. Pogost apriorni očitek, da je na prodajnih razstavah eksponat zreduciran na eno samo funkcijo – na objekt zbiranja, v tem primeru gotovo ni bil upravičen, saj so lastniki zbirk znotraj razstave postavili majhne zaokrožene predstavitve določenih tem in časovnih obdobij po vseh muzeoloških kriterijih s premišljeno zastavljenimi in doseženimi cilji.

Med ponudbo najzgodnejših prezentiranih obdobij velja omeniti pergamentne rokopisne kodekse, misale, psalterje, antifonarije, vse opremljene vsaj z barvnimi in zlačenimi inicialami in drolerijami, če že ne s samostojnimi figuralnimi iluminacijami. Biser med njimi je

bil gotovo odlično ohranjen horarij iz 15. stoletja – severnofrancosko delo s sijajnimi celostanskimi miniaturnimi dnevnimi in letnimi časov ter ustreznimi svetniškimi liki oz. bibličnimi scenami. Gre za rokopis francoskega plemenitnika, neke vrste koledar za osebno spodbudo z molitvami za določene ure dneva (cena: 100.000 SFR). Časovno so sledile inkunabule – knjige iz zibelke tiskarske umetnosti, pa nekoliko mlajši protestantski tiski z lesoreznimi ilustracijami – vse iz časov tesne povezave knjige in grafike še pred obdobjem osamosvojitve grafičnega lista.

Šestnajsto in sedemnajsto stoletje so bogato zastopale genealogije, heraldični in portretni albumi, filozofsko-religiozni traktati in diskurzi, anatomski in botanični atlas, astronomski, fizikalni in matematični priročniki – vse raritete najuglednejših evropskih založnikov v dragocenih dekorativnih vezavah. Videti je bilo mogoče vse ključne izdaje Biblije, svetniške legende, ilustrirane kronike (med njimi za Slovence zanimivo Schedlovo Weltchronik, 1593), pa ilustrirane enciklopedije, npr. kompletno Diderotovo ali pa Encyclopedie scientifique manuscrite – kaligrafsko rokopisno delo v francoščini in latinščini.

Drug tip so bile tematsko zaokrožene zbirke različnih vsebinskih področij v najširšem mogočem časovnem razponu, urejane z namenom čim kompleksnejše predstavitve določene stroke ali likovnih tokov v nekem obdobju. V primeru teh, na eno snov osredotočenih zbirk, je bilo mogoče slediti kontinuiteti razvoja določene s teoretskimi in likovnimi deli prezentirane veje znanosti, saj je bila vsaka predstavljena s temeljnimi mejniki v njihovem kronološkem sosledju. To je ustvarjalo celovito podobo zgodovinskega razvoja evropskega empiričnega znanja in teoretskih ter spekulativnih idej. Kot primer naj služi paviljon s historičnimi ilustriranimi botaničnimi študijami in s pripadajočo botanično ilustracijo.

Niz se začneja s Puch der natur Konrada von Magenberga (1475) in Latinskim ter Nemškim herbarijem (1484 in 1485). Sledijo Ortus sanitatis (1491), Herbarius Arnoldi de nova villa Avicenna (1499) in Brunfelsov Herbarium vivae eicones (1530) z lesorezi H. Weiditza. Lok razvoja teče dalje do ilustrirane Rösselinovega Kreutterbucha (1533) in P.A. Mattiolijsa z njegovimi Commentarii in sex libros pedacii dioscoridis (1544). Šestnajsto stoletje se izteka s Camerariusovim Hortus medicus (1588), naslednje pa se predstavi že takoj 1601 z Rariorum plantarum historia Charlesa de L'Écluseja. Sedemnajsto stoletje predstavljajo zlasti tri znamenita dela: Hortus Floridus (1614) z ilustracijami Crispinja de Passeja ml., Fiori Diversi Nicolasa Roberta (1640) in Neues Blumen Buch s pretanjenimi ročno koloriranimi bakrorezi Marie Sibyle

Merian (1680). Med poplavo tovrstne literature 18. in 19. stoletja omenjam samo Linnéjev *Herbarium vivum* (1764) in *Botanique de J.J. Rousseau P.J. Redutéja* (1805) s Protovimi ilustracijami.

To briljantno zbirko dopolnjujejo seveda tudi samostojni grafični listi z enkrat analitično drugič sintetično zajetimi rastlinskimi motivi. Izjemno senzibilnost pa je lastnik zbirke dokazal s tem, da je izpopolnil podobo s faksimili Julijani Aniciji posvečenega Dunajskega Dioscorida (*Codex Vindobonensis*, 512), z nizom igralnih kart z rastlinskimi motivi (1445) t.i. Mojstra igralnih kart in subtilnih Dürerjevih in Leonardovih risb drobnih fragmentov narave. Našemu času pa se je približal s serijami botaničnih revij 20. stoletja, opremljenimi z barvnimi litografijami različnih, po visoki umetnosti zgledujočih se likovnih dialektov.

V vseh teh delih je torej mogoče slediti v menjavah časa spreminjajočemu se odnosu do narave in likovnemu razvoju botanične ilustracije od linearne risbe poznega srednjega veka preko nekoloriranega in koloriranega lesoreza 16. stoletja do baročnih bakroreznih in kasneje litografskih tehnik. Razvoju predstavitve drobnega izseka *naturae naturatae*, zdaj realistično zajete zdaj bolj fantazijsko preoblikovane v nenehni izmenjavi približevanja in odmikanja od narave.

Posebno pozornost zaradi bizarnosti in pestrosti ponudbe sta pritegovala antikvariata Florence de Chastenay iz Pariza in nemški Pflaum iz Sandhausna, posvečena fenomen magije, okultizma in alkimije ter utopično fantastičnim spisom v zahodnoevropskem kulturnem prostoru novega veka. Med njuno literaturo je izstopalo področje satanizma in čarovništva (npr. *Histoire des diables*, Amsterdam 1703; *Kometenbriefe von Lucifer*, Jena 1888; Johann Webster, *Untersuchung der vermeinten und so genannten Hexereyen*, Halle 1719). Vsi ti orisi zgodovine in narave čarovništva in njegovega odnosa do peklenških sil se predstavljajo kot učeni antifeministični spisi v kvaziteološki preobleki pod okriljem empiričnih in humanističnih razsvetljenjskih znanosti. Med okultnimi in vzhodnimi filozofsko-religioznimi teksti velja pozornost francoskemu prevodu Zend – Aveste, misterijem Kabale in Tarota, framasonskim skrivnim besedilom, rafinirano ilustriranim sanskrtskim pravljicam in orientalski sanjski knjigi večinoma izdanim v drugi polovici 17. in 18. stoletju.

Še ena tematska zvrst zasluži med gradivom züriške razstave posebno pozornost. To so leposlovna dela klasikov svetovne književnosti in filozofije, zanimiva zlasti zato, ker predstavljajo besedila vselej v originalnih prvih (in pogosto tudi ilustriranih izdajah). To so dela Tassa, Boccaccia, Shakespeara, Goetheja, Heineja, Schillerja, Hugoja, Verlaina, Kafke,

Poa..., med teoretiki in filozofi pa teksti G. Bruna, Vasarija, Descartesa, Montesquieuja, Spinoze, Fichteja, Rousseauja, Schopenhauerja, Kierkegaarda... Le klasična dela mojstrov starega veka (Ovid, Platon, Aristotel...) so bila predstavljena v svojih renesančnih nasledkih s sočasnimi bakroreznimi ilustracijami.

Posebej očarljive med temi resnimi in učnimi teksti so bile stare otroške ilustrirane knjižice, učbeniki in zbirke pravljič (zlasti v oblikovanju Ernesta Kreidolfa – slavnega švicarskega oblikovalca otroških knjig jugendstila). Jugendstil in art deco se tudi sicer s skrbjo posvečajo mnogi zbiralci. Zlasti opazni v okviru ponudbe prvih desetletij 20. stoletja sta bili dve seriji plakatov Jaapa Giddinga in Cornelisa K.A. Smita (1922 in 1928). Morfološko in po svoji dekorativni razdelitvi površin se uvrščata med jugendstil in art deco. Časovna paralela tem so bile skice in projekti Otta Wagnerja, izdane 1922 na Dunaju. Zanimiva v luči sodobne stanovanjske stiske je *Die Wohnung für das Existenzminimum* (Frankfurt am Main, 1930) s prispevki Le Courbuserja in Walterja Gropiusa. Kronološko je segle gradivo še dalje v naš čas vse do klasikov moderne (dela z originalnimi ilustracijami Picassa, Chagalla, Dalija, Redona, Miroja, Ernsta, Picabie, Kandinskega, Ensorja, Maleviča...).

Med ikonografsko najbolj atraktivnimi pa tudi sistematično urejenimi grafičnimi zbirkami so bile topografske predstavitve evropskih mest in krajinskih izsekov ali posameznih arhitekturnih objektov. Segale so od grafičnih listov do popotnih skicirk, topografskih priročnikov in albumov (npr. *Topografski album Švice* – delo, likovno in časovno adekvatno Valvosorjevi in Vischerjevi Topografiji Kranjske oz. Štajerske). Znotraj teh je prav posebno blestela vedutna zbirka Kurta Müllerja (Švica) z vzorno sistematiko po švicarskih kantonih, ki pa seže mnogo širše – vse do slovenskih mest in naselij. Vsekakor je bilo nadvse prijetno to srečanje s portreti domačih krajev v sorazmerno bogatem spektru od Merianovih in Valvasorjevih bakrorezov do vedut z začetka tega stoletja (čeprav so pri kakšnem zbiralcu zašli v razdelek »Orient«).

Vsemu temu duhovnemu bogastvu v posmeh in zabavo pa je zbiralec iz Thalwila razstavil očarljivo zbirko z naslovom »Trompe – l'oeil knjige«. Tematsko in oblikovno je sicer dopolnjevala razstavne objekte – vendar samo v formalnem smislu. Presenečenje ob natančnejšem ogledu je bilo namreč neizbežno. Šlo je za namerno prevaro – za knjige-simulante, za »hlinjene« knjige, ki niso prave, temveč zgolj posnetki knjig. Torej imitacijo knjižne forme, v katere notranjosti so se skrivale bodisi neugledne bodisi prepovedane reči. Ena najočitnejših odtujitev knjige njenemu poslan-

stvu je bila npr. skladovnica šestih foliantov iz leta 1800, ki je v svoji notranjosti skrivala nočno posodo. Čar in smisel takšne ideje je gotovo v diskrepanci med prestižnim pomenom knjige kot nosilke duhovne kulture in nič vzvišenimi človekovimi vsakodnevnimi potrebami in slabostmi. Tako je prazen prostor znotraj knjižnih platnic vselej ponujal mamljivo zavetje ljubezenskim pismom, cekinom, steklenici žganja, igralnim kartam in podobnim »posvetnim ničevostim«, ki so se tako pritihotapile v posvečeno tišino knjižnic, med višje vrednote umetnosti, znanosti, veroslovja... Sicer pa so bile ljudem prav tako drage, saj so z njimi v vseh časih častili svoje različne bogove, pa naj bo to Amor, Mamon, Bakhus ali pa »pravi Bog Abrahama, Izaka in Jakoba«: v eni izmed teh »knjig« je bil shranjen rožni venec.

In za konec še celovit pogled čez dogajanje

na 3. mednarodni razstavi starih ilustriranih knjig in grafike v Zürichu – pogled z očmi slovenskega muzealca. Tako ta, kot vse razstave podobnega značaja v svetu so edinstvene priložnosti za muzeje in privatne zbiralce, da pridobijo novo in željeno gradivo. Brez utemeljevanja in pisnega argumentiranja, brez prošenj na različne forume, ki v lastni nemoči nemalokrat skoraj po preteku leta izborijo sredstva za odkup. Ali pa teh sredstev preprosto ni, ker se porazgubijo v dolgi vrsti čakajočih, ki se čutijo odgovorne za izpopolnjevanje zbirk, ki so jim zaupane. V svetu pa je stvar zelo preprosta. Potrebno se je le prikazati na prizorišču. Pravočasno in – z mošnjičkom. Predstava se namreč odigra bliskovito, pa brez slehernih zapletov. V Zürichu je bila glavnina zakladov prodana že prvi dan. Izkušnja je za slovenskega muzealca vsekakor dragocena – primerjava pa bridka.

